ACTES DEL IV CONGRÉS D'ARQUEOLOGIA MEDIEVAL I MODERNA A CATALUNYA

Tarragona, del 10 al 13 de juny de 2010

Volum I

AJUNTAMENT DE TARRAGONA

acram
Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval

Crèdits

Edita
Ajuntament de Tarragona
Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM)

Col·lecció
TAU-Treballs d'Arqueologia Urbana número 3
Actes del IV Congres d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya

Coordinació
Isabel Fernández del Moral (ACRAM)
Joan Menchon (Ajuntament de Tarragona)
Josep M. Vila (ACRAM)

Consell de redacció
Jordi Aguelo (ACRAM)
Gemma Caballé (ACRAM)
Marina Miquel (ACRAM)
Lourdes Moret (ACRAM)
Montse Piñeiro (ACRAM)
Alba Rodríguez (ACRAM)
Carme Subiranas (ACRAM)

Correcció lingüística
Assumpta Grabolosa (Badabadoc Comunicació SCP)

© dels textos i les imatges
els autors

Disseny gràfic i maquetació
Centaures del Desert

Disseny de portada
Gabinet de Disseny Gràfic, Ajuntament de Tarragona

© d'aquesta edició
Ajuntament de Tarragona
Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM)

Impressió

IV CONGRÉS D'ARQUEOLOGIA MEDIEVAL I MODERNA A CATALUNYA

Organització
Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM)
Ajuntament de Tarragona

Comité científic
Maria Bonet (URV)
Antoni Caballé (GC)
Albert López (SPAL)
Josep M. Macias (ICAC)
Joan Menchon (Ajuntament de Tarragona)
Maite Miró (GC)
Isidre Pastor (Ad'AC)
Eduard Riu (GC)
Francesc Tarrats (MNAT)
Antoni Virgili (UAB)

Coordinació
Joan Menchon (Ajuntament de Tarragona)
Josep M. Vila (ACRAM)

Comité organitzador
Jordi Aguelo (ACRAM)
Gemma Caballé (ACRAM)
Isabel Fernández del Moral (ACRAM)
Marina Miquel (ACRAM)
Lourdes Moret (ACRAM)
Montserrat Piñeiro (ACRAM)
Alba Rodríguez (ACRAM)
Carme Subiranas (ACRAM)

Amb la col·laboració de
Departament de Cultura
Generalitat de Catalunya

Amb el suport de
Institut Municipal d'Educació de Tarragona
Empresa Municipal de Mitjans de Comunicació de Tarragona SA
Antequem
Arqueociència SC SL
Arrago SL
Codex-Arqueologia i Patrimoni
Estrats
Janus SL

In memoriam
Dr. Manuel Riu i Riu (1929-2011)
Dr. Xavier Dupré i Raventós (1956-2006)

UN ABOCAMENT DE MITJAN SEGLE XIV ALS ENCONTORNS DEL CALL DE TÀRREGA: INTERVENCIÓ AL CARRER DE LA FONT 7-9

Anna Colet, Carles Navarro, Oriol Saula

Introducció i situació del jaciment

La intervenció arqueològica del carrer de la Font número 7-9 forma part del que podríem anomenar el jaciment més extens que és constituït per tot el nucli antic de Tàrrega, o zona dins el perímetre de la muralla de segle XIV. El solar objecte de la intervenció està format per dues parcel·les urbanes edificades, tot i que l'edifici que corresponia al número 7 estava derruït des de la Guerra Civil espanyola (1936-1939). La construcció que ocupava el número 9 conservava la seva estructura antiga, amb elements de façana datables entre els segles XVI i XVIII. La intervenció fou motivada per la construcció d'un edifici de nova planta (fig. 1).

Des del Museu Comarcal de l'Urgell es va informar de la necessitat de dur a terme una intervenció arqueològica en l'indret si es feia qualsevol tipus de rebaixament. Es dugué a terme un primer control durant l'estiu de 2007 sense que aparegués res, però en les rases de fonamentació (les de les riostes per unir els micropilotatges) van aparèixer materials del segles XIV al XVII associats a diferents estructures. A partir d'aquest moment es paralitzà l'obra on havien sortit restes, i l'empresa promotora sol·licità el permís per dur a terme una intervenció arqueològica.

Els promotors de l'obra, l'empresa Immo Atanagria, encarregaren a l'empresa Atics SL la realització d'una intervenció arqueològica de caire preventiu, amb la col·laboració del Museu Comarcal de l'Urgell. Aquestes tasques es van desenvolupar en dues fases, una dirigida per Damià Griñó Màrquez, i una segona per Carles Navarro Barberán, ambdós arqueòlegs de l'empresa Atics SL.

L'excavació posà al descobert diferents estructures i nivells de cronologies que abasten des de la primera meitat del segle XIV fins al segle XIX i XX. En aquest treball ens centrarem en les estructures i estrats del segle XIV que es localitzaren a la part posterior de la parcel·la corresponent a l'antic número 7 del carrer de la Font.

A l'extrem nord de la intervenció es documentà el que sembla un espai obert, amb una sitja excavada als llims d'aportació fluvial del riu Ondara (llims que no presenten evidències materials). Aquest espai obert està delimitat per diferents estructures que foren excavades, algunes parcialment, ja que l'excavació sempre quedava limitada per la mateixa extensió de la parcel·la (fig. 2).

La sitja estava reblerta per un sol estrat, la UE 2089, que contenia gran quantitat de material ceràmic, restes metàl·liques (ferro i bronze), restes constructives, fauna i altres elements, d'entre els quals volem destacar un penjoll d'atzabeja i monedes, que juntament amb el material ceràmic ens ajuden a datar el rebliment de l'estructura.

L'estrat que cobria la sitja, UE 2069, contenia materials ceràmics que completen peces que foren abocades a la sitja. Aquest estrat estava cobert per un nivell, UE 2060, que també contenia fragments ceràmics, i que amb els provinents dels estrats anteriors formen peces senceres. Per tant, podem afirmar que fou un rebliment molt ràpid en el temps, ja que els tres estrats són producte d'un mateix moment cronològic.

El material ceràmic[1]

El material ceràmic recuperat en les UE 2089, 2060 i 2069 té un caràcter eminentment domèstic i destaca per la seva abundància, varietat i contemporaneïtat, tret d'alguns fragments que hem de considerar residuals.

En les unitats estratigràfiques abans esmentades hi ha una presència significativa de ceràmica catalana en verd i morat sobre vidrat blanc. Les formes més representades són plats, escudelles i servidores. Els motius decoratius són estrelles, pinyes, fulles, orles amb ulls creuats, ziga-zagues, rombes, reticulats i aspes. Aquest tipus de ceràmica té el seu inici a mitjan segle XIII i la seva davallada a finals de segle XIV (fig.3).

En aquests abocaments també està representada àmpliament la ceràmica decorada amb manganès monocrom. Les formes són plats de mida mitjana i escudelles amb motius decoratius d'escuts pseudoheràldics, i en un cas una estrella de sis puntes.

1 L'estudi del material ceràmic l'han dut a terme Iñaki Moreno i Jordi Ramos de l'empresa Atics SL.

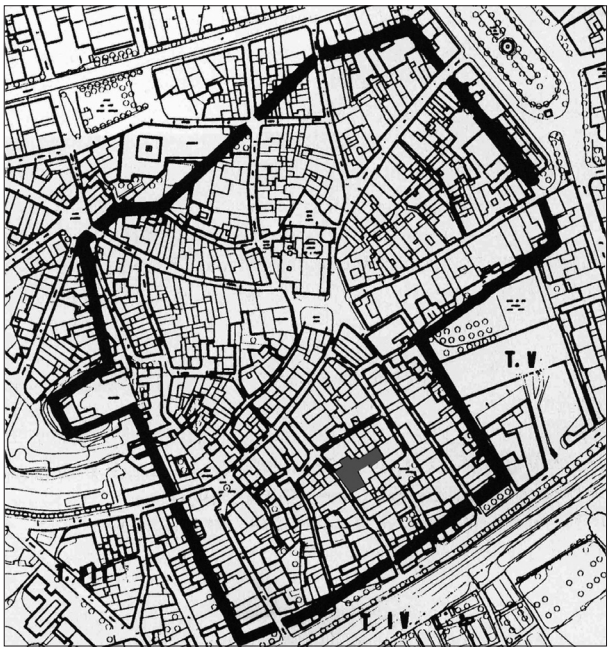

Figura 1: situació de la parcel·la (Museu Comarcal de l'Urgell).

Aquesta peça decorada amb una estrella de sis puntes no implica necessàriament una filiació jueva, ja que aquest és un motiu àmpliament representat i present en contextos cristians.

El fet que diferents fragments ceràmics que formen part de la mateixa peça estiguin repartits en l'estrat que rebleix la sitja i, en alguns casos, també en els nivells que la cobreixen és un clar indici que l'abocament fou ràpid i simultani. Aquestes peces es daten a la primera meitat i mitjan segle XIV . Són peces que es trobaven en ple ús i per la seva quantitat s'atribueixen, possiblement, a més d'un nucli familiar.

Aquest variat i ampli conjunt ceràmic es data de la primera meitat de segle XIV, datació a partir dels tipus ceràmics i el material numismàtic[2], tot i que hi ha material ceràmic residual de segle xiii, com és algun fragment de ceràmica de tradició andalusina.

Dins el repertori ceràmic hi ha una àmplia representació de la ceràmica de cuina, tant de cuita reduïda com de cuita oxidant amb vidrat. Les formes més habituals són olles, tapadores i greixoneres. Pel que fa a la ceràmica més fina, volem destacar el conjunt de llànties. Dels estrats que cobrien la sitja i el que la reblia es van recuperar un total de 24 fragments de llànties, ja siguin vidrades en blanc o bé melades. D'aquest conjunt volem donar rellevància a un fragment en particular, corresponent a una *hanukilla* o llàntia d'oli múltiple (fig.4). És un aplic en forma de triangle amb dos arrencaments de vores diferen-

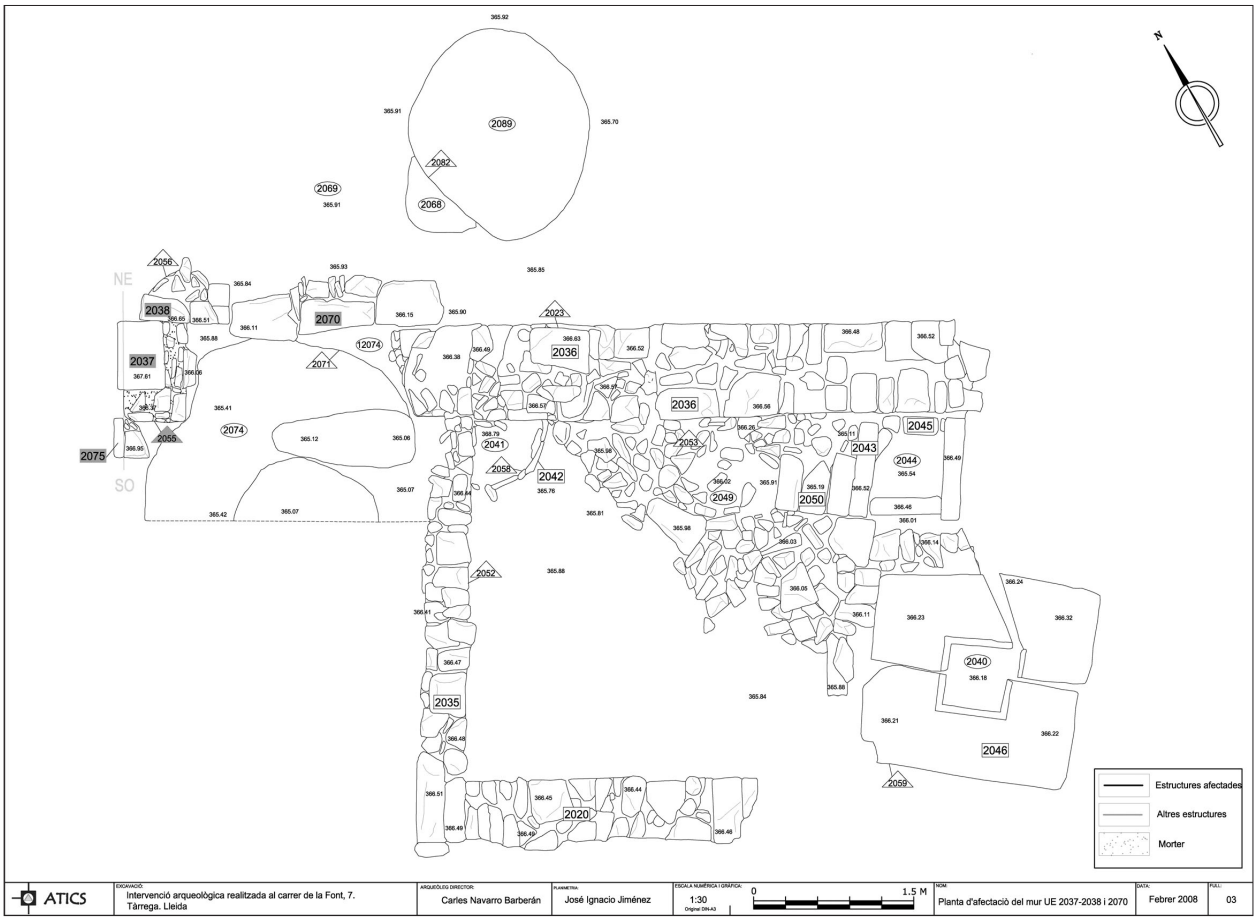

Figura 2: planimetria de la part posterior de la parcel·la (Atics).

2 L'estudi del material numismàtic el féu Maria Clua del MNAC (Museu Nacional d'Art de Catalunya).

ciades i enganxades a l'aplic, corresponent a dues cassoletes per allotjar l'oli. La peça és vidrada blanca sobre un suport ceràmic rectangular, amb una cronologia, segons els paral·lels[3], de finals de segle XIII i inicis de segle XIV. Aquest tipus de peces es relaciona amb les llànties rituals que es fan servir en la *Hanukkà*, la festa de les llums o dedicació de la cultura jueva.

La rellevància d'aquesta peça rau no sols en les seves característiques, sinó també en el seu significat, ja que és un element clau en la celebració del ritual jueu de la *Hanukkà*, i pel lloc on s'ha trobat, el carrer de la Font, que durant l'edat mitjana seria el límit oest del call jueu de Tàrrega. Segons l'estudi elaborat pel doctor J. X. Muntané (2006), el carrer de la Font es tractava de l'antic carrer de Santes Creus, on possiblement la majoria de parcel·les corresponien a les parts de darrere o horts de les cases del carrer Escola dels Jueus o del Call o del Forn dels Jueus. En el mateix article Muntané també afirma que, amb anterioritat a l'atac al call de 1348, la separació entre cristians i jueus no era completa, ja que el 1351 s'enderrocà una casa del call per fer-hi una via pública i d'aquesta manera assolir una major separació entre els domicilis cristians i els jueus.

És gairebé impossible identificar una casa com a jueva només tenint en compte l'arquitectura ja que fins al segle XIX els jueus han utilitzat per la seva arquitectura i el seu art mobiliari els materials, tècniques, modes i estils propis dels pobles amb els quals han estat en contacte en els diferents llocs on han viscut. Els elements singulars i específics són alguns motius ornamentals i la funció específica d'edificis, com podria ser la sinagoga, i els objectes (Romero 1998), que en el nostre cas seria el fragment de llàntia múltiple.

Relacionat amb l'ús de les llànties també es va recuperar dins el rebliment de la sitja una mena de cullereta de bronze, un *espavilador de candiles*.

La fauna[4]

Dins el rebliment de la sitja i els estrats que el cobrien es recuperà gran quantitat de fauna, l'estudi de la qual encara està en curs. Com a dades preliminars es pot afirmar una gran preeminència dels ovicaprins sobre la resta, aproximadament un 93%; un 6,7% són bovins, i un 0,3% suids. Aquest estan representats per un únic metàpode de porc dins la UE 2089, la que rebleix la sitja.

Figura 3: peces ceràmiques del jaciment. (Foto: O.Saula)

L'estudi del sitjar baixmedieval de Sant Julià d'Altura (Sabadell) (Álvarez; Molina; Piñeiro 2003), amb una cronologia dels segles XI-XV, posà en evidència la preeminència d'ovicaprins, dels quals estaven representades totes les parts anatòmiques. Els suids eren la segona espècie més representada, mentre que els bovins eren els menys presents dins el conjunt, amb un o dos individus.

Malgrat estar encara en estudi, una primera aproximació sembla revelar que les úniques traces de foc evidents en les restes animals són a les restes de bou. En les restes dels ovicaprins no s'evidencia que aquests fossin cuinats. L'estudi de la fauna recuperada amb l'excavació de la sitja ens aportarà una informació important sobre els hàbits alimentaris de la Tàrrega de la primera meitat de segle XIV. La presència abundant de restes de xai –una vintena de potes davanteres dretes i una vintena més esquerres, totes elles tallades de la mateixa manera, juntament amb nombroses mandíbules i alguns elements de les potes de darrere– suggereixen la possibilitat que siguin fruit d'un banquet relacionat amb alguna festivitat.

El material numismàtic

En els nivells de farciment de la sitja i nivells immediatament superiors (UE 2089, 2069 i 2060) aparegueren 8 monedes que ens aporten una informació cronològica que concorda amb la datació que es desprèn del material ceràmic de mitjan segle XIV.

Per una banda tenim monedes que encara es troben en curs tot i ser residuals, com un diner de València de Jaume I (1246/1271). Tenim dos diners de Barcelona de Jaume II (1291/1327) ja més contemporani al conjunt de materials i en ple ús durant la primera

3 L'estudi del material numismàtic el féu Maria Clua del MNAC (Museu Nacional d'Art de Catalunya).

4 Excavacions arqueològiques al Mercat de la Boqueria i al carrer Sant Honorat núm. 3 (conegut com la domus romana i les sitges medievals del carrer de la Fruita), de la ciutat de Barcelona, informació recollida al Butlletí Informatiu del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, primer quadrimestre de 2007, any III, núm.10.

Figura 4: fragment de hanukilla.(Foto: Inés Banegas).

Figura 5: penjoll d'atzabeja. (Foto: O.Saula).

meitat del segle xiv. Per altra banda, tenim 4 òbols de Barcelona de Pere III (1336/1387). Aquestes monedes ens permeten afinar en la data *post quem* dels estrats estudiats.

Analitzant en conjunt els materials numismàtics juntament amb el material ceràmic, la cronologia proposada per a l'amortització dels materials que rebleixen la sitja és de mitjan segle XIV.

Altres materials

Les diferents espècies de fusta identificades a partir de l'estudi antracològic posen de relleu diferents usos: el pi estaria vinculat a l'estructura d'edificis i mobles; el salze o el pollancre, documentats en un gran nombre, tindrien més relació amb elements de fusteria i torneria.

Dins de l'epígraf d'altres materials recollim també una penjoll de forma trapezoïdal allargada i decorat amb 4 ulls en una cara i una perforació superior per ser penjat. Està fet d'atzabeja i en trobem paral·lels a la necròpolis medieval jueva de les Roquetes, a Tàrrega (Colet *et alii* 2009), formant part d'un collaret amb nou elements més, i al fossar de St. Llorenç a València. Tal com vam interpretar el penjoll trobat a les Roquetes, entenem aquest penjoll del carrer de la Font com un amulet amb caràcter profilàctic (fig.5). Els amulets eren molt comuns a l'edat mitjana, sobretot per allunyar o protegir-se del mal d'ull. Hem de tenir en compte que a mitjan segle XIV la Pesta Negra començà el seu recorregut mortífer per tot el continent. Malgrat tenir paral·lels al fossar dels jueus de Tàrrega, l'ús d'aquests tipus d'amulets no és exclusiu de la comunitat jueva. El paral·lel de València es troba en un cementiri cristià, fet que posa de manifest la transculturalitat dels elements profilàctics. Aquest caràcter profilàctic està determinat pel material del qual està fet, l'atzabeja, i per la seva decoració, els quatre ulls.

A l'atzabeja, des de la mateixa prehistòria, se li han atribuït virtuts màgiques. Plini enumera presumptes virtuts terapèutiques a l'atzabeja. Ja en època medieval es recull un testimoni sobre l'ús de l'atzabeja com a element profilàctic; el testimoni ens arriba mitjançant l'obra d'un físic i naturalista musulmà, Bembuclaris, el qual afirma que l'atzabeja és abundant a la península Ibèrica i el seu ús com a amulet amb finalitats profilàctiques i apotropaiques, sobretot en forma d'amulets per a nens. Ja al segle XIII l'atzabeja s'usa en funció de les virtualitats de la substància més que no pas per la forma que tingui l'amulet (Gómez-Tabanera 1977).

Estudi antracològic[4]

L'estudi s'ha desenvolupat sobre una mostra de 202 fragments de carbó. Les restes estudiades han permès identificar el consum d'un nombre mínim de

4 Estudi realitzat per Silvia Valenzuela Lamas.

9 espècies: *Salicaeae* (salze, pollancre), *Quercus sp.* perennifoli (alzina-garric), *Ulmus sp.* (om), *Maloideae* (perera, pomera, etc.), *Quercus sp.* caducifoli (roure), *Prunus* tipus *domestica-spinosa* (prunera, aranyoner, etc.), *Pinus* tipus *sylvestris-nigra* (pi roig-pinassa), *Olea europaea* (olivera-ullastre), *Vitis vinifera* (vinya-llambrusca). Aquest estudi ens permet aproximar-nos al coneixement sobre quins eren els arbres i arbustos de l'entorn de la Tàrrega del segle XIV, així com el seu aprofitament com a combustible, com a material de construcció, mobiliari i altres.

Conclusions

La intervenció duta a terme a les parcel·les núm. 7-9 del carrer de la Font posa de manifest un abocament molt ràpid en el temps, ja que trobem parts de peces repartides en dos i fins i tot en tres estrats. Aquest abocament oblitera una sitja i anivella el que sembla que seria un pati o espai exterior.

Aquest material correspon a vaixelles que pertanyen, possiblement, a més d'una unitat familiar i estris que estaven en ple ús, així com monedes que també estaven en curs, part de mobiliari i restes constructives. Per tant, sembla clar que ens trobem davant un fenomen que afecta més d'una casa.

La rapidesa de l'abocament i el fet de tractar-se en la majoria de casos de peces o material que es trobava en bon estat abans de ser llençat ens fa pensar en dues hipòtesis: que fos un abocament fruit d'un brot de pesta negra i l'abocament fos una mesura preventiva per evitar contagis, o bé que l'abocament sigui conseqüència de l'assalt del call de 1348, atac en què es van cremar documents debitoris, es van matar, segons les fonts documentals, 300 jueus de l'aljama targarina i es van perpetrar robatoris i altres maldats (Muntané 2009). El fet que la situació del jaciment sigui, com ja hem apuntat, dins dels límits del call o bé en una àrea molt propera o limítrofa al call, fan possible aquesta segona hipòtesi. Per altra banda, hem de remarcar com a dades significatives que ens serveixen d'arguments a favor de la possibilitat de la filiació jueva dels materials abocats, la troballa d'un fragment de *hanukilla* i el percentatge molt residual de porc dins de l'important conjunt de fauna recuperat.

Bibliografia

Álvarez, I.; Molina, J. A. (2003): «Dades arqueològiques i documentals per a l'estudi de la fauna del Vallès medieval (segles X-XIV)». II *Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, II volum, Sant Cugat del Vallès.

Colet, A.; Ruiz, J., Saula, O,; Subirà, E. (2009): «Les fosses comunes de la necròpolis medieval jueva de les Roquetes, Tàrrega». *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell.* Tàrrega.

Gómez-Tabanera, J. M. (1977,) «Azabache, amuleto de la vieja Europa y ámbar negro de Asturias». *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*, núm. 90-91, Oviedo.

Muntané, J. X. (2009), «Itinerari pels documents relatius a l'assalt del call de Tàrrega de l'any 1348». *Urtx, Revista Cultural de l'Urgell,* núm. 23. Tàrrega.

Muntaner, J. X. (2006). «Les cases que solien ésser dels jueus. Una aproximació al call de Tàrrega a través dels llibres d'estimes». *Urtx, Revista Cultural de l'Urgell,* núm. 19. Tàrrega.

Pascual J.; Soriano, R. [coord.] (2000). *L'arqueologia fa ciutat: les excavacions de la Plaça Cisneros.* València.

Romero, E. (1998). «Arte ceremonial judío». *El legado material hispano, VII Cuso de cultura hispano judía y Sefardí de la Universidad de Castilla La Mancha.* Cuenca.